

ATATÜRK'ÜN HUKUK VE LAİKLİK ANLAYIŞI*

Prof. Dr. İbrahim KAPLAN**

I. ATATÜRK'ÜN HUKUK ANLAYIŞI

İnsanlar sosyal bir varlık olarak toplum halinde yaşarlar. Toplu ve toplum halinde barış ve güven içinde yaşamının en önemli şartı ise, devleti oluşturan toplumca belirlenmiş belli kurallara uyma zorunluluğudur. Buna göre HUKUK, toplum hayatında devlet ile kişiler ve kişilerle kişiler arasındaki ilişkileri düzenleyen uyulması mecburi olan, uyulmadığı takdirde devletin müeyyidesi (yatırım, zorlama gücü) ile desteklenen kuralların bütünüdür. Hukuk Kuralları, devleti oluşturan toplumda hakim ve geçerli olacak hukuki, siyasi ve iktisadi rejimin çerçevesini belirlerler.

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi ile sona eren 1. Dünya Savaşının sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'nun çöktüğü, biz Türkler için ortada "vatan" diye bir şeyin bırakılmadığını gören ATATÜRK, 19 Mayıs 1919 Samsun'a ayak bastığı andan itibaren, vatanın kurtarılması, Türkler için Uluslararası Hukuk bakımından sınırları çizilmiş bir ülkenin yaratılması, Türk toplumunca kurulacak yeni Türk Devletinin, toplumsal, sosyolojik, siyasi, hukuki ve ekonomik açılardan temel esaslarını tesbit etmek ve örgütlemek gibi tarihsel bir misyonla, görevle karşı karşıya idi.¹

Atatürk'ün Anadolu'ya ayak bastığı andan itibaren uygulamaya geçtiği mukaddes kararı şu olmuştur: 1. Dünya Savaşı sonucunda, temelleri çökmüş, ömrünü tamamlamış, tamamen parçalanmış Osmanlı Devleti'nin yerine Anadolu ve Trakya topraklarında, Milli Hakimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğu, kayıtsız şartsız müstakil yeni bir Türk Devleti kurmaktır. Atatürk'e göre; hakimiyet, egemenlik tabir edilen, içte en üstün güç, dışa karşı bağımsız ve diğer devletlerle eşit düzeydeki, "devlet iktidarı", millet iradesine dayanmalıdır.

---

*Bu makale, 16 Mayıs 1997 günü Ankara Özel Büyük Lisesi Yönetici, Öğretmen ve Öğrencilerine verilen konferanstaki konuşma metnidir.

**Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Medeni Hukuk ve Borçlar Hukuku Öğretim Üyesi.

¹Rahmi TUNÇAĞIL, "Atatürk ve Hukuk", Anayasa Mahkemesi Yayınları No. 3, "Atatürk ve Hukuk" Sempozyumu 5-6 Kasım 1981, Ankara 1982, sh. 352-353.

Millet ise bu iradesini temsilciler eliyle kullanacaktır. Atatürk bu görüşü ile temsili demokrasi fikrini, bunun tabii sonucu Cumhuriyet rejimini temel hukuk ilkesi olarak kabul etmiştir. Atatürk, "millete efendilik yoktur, hadimlik (hizmet etme) vardır." derken bunun, milli hakimiyet, milli egemenlik ilkesi olduğunu ifade etmiş oluyordu.²

İşte bunun içindir ki, Atatürk; Amasya tamimi, Erzurum ve Sivas kongreleriyle, başlatmak istediği kurtuluş hareketinin hukuksal dayanaklarını aramış ve bulmuştur. O, milletin temsilcilerinin aldığı kararlarla, yola çıkmış, ulusun benliğini ortaya koyup kimliğini belirleyerek ve böylece vatanın bütünlüğünü sağlayarak, kurtuluş savaşının kazanılacağını ve yeni Türk Devletinin Kurulacağına tam inanmıştır. O, Temmuz 1919'da "Tarih, bir ulusun kanını, hakkını, varlığını hiçbir zaman inkâr etmez. Binaenaleyh, vatanımız ve milletimiz aleyhine verilen hükümler, kanaatler muhakkak iflasa mahkûmdur" diyerek işe başlamıştır.³ Hakkın kuvvete değil, kuvvetin üstünde olduğu ilkesine dayanarak konuyu çözümlenmenin gerektiğine inandığından 1920 yılında "milletin hukukuna müdrük olup müdafaa ve muhafazası emrinde her türlü fedakarlığa müheyya (hazır) olduğuna dair aleme bir kanaat vermek lazım gelir"⁴ diyerek o günlerde düşmanlarımızın bize karşı kullandığı "her ulusun kendi kaderine kendisinin hakim olması", ilkesinin yeryüzünde yaşayan bütün uluslar için geçerli olacağını ve ulus olarak sesimizi duyurmamızın gerekli olduğunu ifade etmiştir.⁵

Uluslararası hukukun özü ve bir devletin diğer devletler tarafından tanınmasının ilk koşulu olan bu ilkeyi, ATATÜRK 1921 Eylül ayında yaptığı bir konuşmada "biz hududu milliyemiz dahilinde hür ve müstakil yaşamaktan başka bir şey istemiyoruz. Biz Avrupa'nın diğer milletlerden esirgenmeyen hukukumuz tecavüz edilmemesini istiyoruz" şeklinde aynen açıklamış ve savunmuştur.⁶

Görülmektedir ki ATATÜRK, daha devletin kuruluşu aşamasında gerek uluslararası alanda gerek yurt ölçüsünde hukuka dayanmayı esas kabul etmiş ve ona uygun davranmayı zorunlu görmüş ve prensip edinmiştir.⁷

Atatürk hayatı boyunca da yurt dışında ve yurt içinde hiçbir nedenle hukukun üstünlüğü ilkesinden ayrılmamıştır. Nitekim daha milletin kurtuluş meşalesini yaktığı Erzurum ve Sivas Kongreleriyle, yaptığı işler ve işlemleri ulusunun vicdanına ve isteklerine uygun olarak yapmayı ve "milli iradede" kaynaklanan bir hukuk düzenine dayandırmayı başarmıştır. 1919 yılında, Padişah Hükümetince, Erzurum'da tüm rütbelilerinden uzaklaştırıldığı zaman, askerliğinin ve elindeki güçlerin verdiği kuvvete dayanarak hakeret etmek yerine "milletin sinesine çekilerek" yarattığı ve savunduğu "milli hakimiyet" ilkesinden kaynaklanan hukuk çerçevesi içinde, İstanbul hükümetine ve dış düşmanlara karşı mücadelesine başlamıştır. O kadar ki, rütbelerini söküp attığı günün

²İlhan ARSEL, Türk Anayasa Hukuku'nun Umumi Esasları I, Birinci Kitap, Cumhuriyetin Temel Kuruluşu, Ankara 1965, sh. 43.

³E. Ziya KARAL; Atatürk'ten Düşünceler, 1956, sh. 3.

⁴T.D.K. Atatürk'ün Soylev ve Demeçleri, Cilt II.

⁵Rahmi TUNÇAĞIL, agm., sh. 353-54.

⁶T.D.K. Atatürk'ün Soylev ve Demeçleri, Cilt I.

⁷Rahmi TUNÇAĞIL, agm., sh. 354.

sabahında ordusuz, silahsız, dayanaksız hatta parasızdır. Ancak içinde ve kalbinde Ulusuna ve onun hukuna olan inancı vardır ve tamdır. Bu nedenle 1920 yılının Ocak ayında durumu anlatırken söylediği "Bir devreye yetiştik ki, onda her iş meşru olmalıdır. Millet işleri de ancak milli kararlara istinad etmekle, milletin hissiyatı umumiyesine tercüman olmakla hasıldır. Milletimiz çok büyüktür. Hiç korkmayalım. O esaret ve zillet (hor görülme) kabul etmez. Fakat O'nu bir araya toplamak ve kendisine sormak lazımdır.... Ben milletin vereceği cevabı biliyorum. Onun için işte bu yoldayım" sözleri⁸ hukukun üstünlüğü ilkesine inancının ve ulusunu iyi tanıdığının çok açık bir delilidir.⁹ Atatürk, devletin ve ulusun kaderinin belirlenmesinde milli iradenin egemen olduğunu, milletin iradesini yürütmeye hiçbir kuvvetin onun önüne geçemeyeceğini ve ordunun da "...işbu iradeyi milliyenin tabi ve hadîmi olduğunu" ifade etmiştir.¹⁰

Atatürk 21 Ocak 1921 tarihli ilk Anayasa hakkında, "bu temel kanun bizim kafalarımızdan, bizim ilmimizden çıkmış bir kanun değildir. Bu kanun doğrudan doğruya her ferdi milletin kalbi vicdanında kendiliğinden tecelli etmiş ve heyetinizin kabulüne mazhar olmuş ve ondan sonra yürürlüğe girmiştir. Zaten kanun, kanunu hakiki, yalnız böyle olur! Taklit ile kanun olmaz" demiştir.¹¹

21 Ocak 1921 tarihli Anayasa, kuvvetler birliği esasına dayanan Yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin tamamının Meclise ait olduğu, yani Meclis üstünlüğü esasını öngören bir anayasadır. Kurtuluş Savaşının yürütülmesi ve kazanılması için ATATÜRK, daima kuvvetler birliği esasına dayanan Meclis Hükümeti sistemini savunmuştur. Savaş kazanıldıktan ve Cumhuriyet ilân edildikten sonra 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen ikinci Anayasada ise artık, Meclis Hükümeti yerine, Meclis üstünlüğü esasına yer vermekle beraber yürütme ve yargı organlarına yetkiler verilerek, kuvvetler ayrılığı esası benimsenmiştir. 1961 ve 1982 Anayasalarında da parlamento üstünlüğüne dayanan, yasama, yürütme ve yargıdan oluşan üç organın birbirinden bağımsız olduğu, kuvvetler ayrılığı ilkesi aynen benimsenmiştir.

Atatürk kurtuluş savaşı zaferle sonuçlandığı ve Yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduğu zaman, bu yeni devletin ve O'nun fertlerinin hukukunun da yeniden yapılması ve düzenlenmesi gerektiği inancındaydı. Çünkü, o zamana kadar geçerli olan hukuk düzeni, çok geri kalmış toplumların yapısına belki uygun, ama Türk'ün ulusal ve sosyal yapısına hiç de uymayan Şeriat (Kuran-ı Kerim ve Peygamberin hadislerine dayanan), Şer'i Hukuk düzeni idi.¹²

Bu nedenle yeni devletin yepyeni bir hukuk ve adalet anlayışının saptanması ve düzenlenmesi gerekiyordu. 1922 yılının Mart ayında verdiği bir demecinde bu ihtiyacı belirtmiş ve "Adli siyasetimizin temel esası, zamanın değişmesi ile hükümlerinin dahi değişmesi lazım geleceği inkâr olunamaz kaidesidir" demiştir.¹³ 1923 yılının Nisan ayında yaptığı bir konuşmasında da "Kanunlarımız milli ihtiyaçlara ve hukuk ilminin

⁸Yunus NADI, Atatürk'ten Hatıralar.

⁹Rahmi TUNÇAĞIL, agm., sh. 354.

¹⁰Rahmi TUNÇAĞIL, agm., sh. 355.

¹¹E. Ziya KARAL, age., sh. 28-29.

¹²Rahmi TUNÇAĞIL, agm., sh. 357.

¹³Atatürk'ün Sölev ve Demeçleri, Cilt 8, T.D.K.

gereklerine göre, yeni baştan ıslah ve ikmal olunacaktır. Bircümle kanunlarımızın tayininde her nevi teşkilatta milli hakimiyet esasları dahilinde hareket olunacaktır" demiştir.¹⁴ Yine bir konuşmasında belirttiği gibi O'na göre "Milletlerin hakkı kazası (adliyesi) istiklalinin birinci şartıdır. Kuvvei Adliyesi (yargı kuvveti) müstakil olmayan bir milletin devlet halinde mevcudiyeti kabul olunamaz".¹⁵

Atatürk, kamu hukuku ile ilgili bu direktifleri yanında, toplumun bireyleri arasındaki ilişkileri düzenleyen özel hukuk kurallarının da çağın istemine uygun ve öteki uygar ülkelerin izlediği yolun dışında olmamasını istemiş ve 1924 yılında verdiği bir demecinde "Hukuku medeniyede, aile hukukunda takip edeceğimiz yol, ancak medeniyet ydlu olacaktır" demiştir. Çünkü O'na göre "hukukta idarei maslahat ve hurefelere bağlılık, milletleri uyandırmaktan meneden en ağır kâbustur..." ve O Türk Uusunun üzerinde karabasan bulundurmayaacağına yürekten inanmıştır. Aynı konuşmasında O bütün hukukçulara "daha önemli olan, adalet anlayışımızı, adalet kanunlarımızı, adalet kuruluşlarımızı bizi bilinçli bilinçsiz etkisi altında tutan ve çağdaş görüşleri hiç de uymayan bağlardan kurtarmak" direktifini vermiştir.¹⁶ 5 Kasım 1925 tarihinde Ankara Hukuk Fakültesinin açılış konuşmasında "Cumhuriyetin müeyyidesi olacak bu büyük müessesenin kuşadında hissettiğim saadeti, hiçbir teşebbüste duymadım" diyerek, hukuka verdiği önemi bir kere daha dile getirmiştir.

Atatürk'ün bu görüş ve direktifleri çerçevesinde o zaman Avrupa'nın en modern Temel kanunları olan ve özel hukuk ilişkileri ile Ceza Hukuku ilişkilerini düzenleyen aşağıdaki kanunlar;

- 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe giren Medeni Kanun ile Borçlar Kanunu, İsviçre'den,
- 1926 yılında yürürlüğe giren Ceza Kanunu İtalya'dan,
- 1927 yılında yürürlüğe giren Medeni Yargılama Usulü Kanunu İsviçre'nin Neuchatel Kantonu'ndan,
- 1929 yılında yürürlüğe giren İcra ve İflas Kanunu İsviçre'den,

Tercüme edilip aynen alınarak TBMM tarafından kabul edilmiş ve yürürlüğe konmuşlardır.

ATATÜRK'ün bu "hukuk devriminin" en önemli başarılarından biri "hukukun laikleştirilmesidir." Yabancı hukukun "toptan benimsenmesi" yoluyla, Türk Hukuku yüzyıllar boyunca dahil olduğu "dinsel bir hukuk" sistemini terketmiş ve Kara Avrupası Hukuk Sistemine katılmıştır. Böylece Atatürk, bu hukuk devrimi ile Osmanlı hukuk düzeninin dinsel nitelikteki kuralları yerine, laik, çağdaş, modern hukuk kurallarından oluşan bir hukuk düzenini ülkede uygulamaya koydurmuştur.

¹⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt 9, T.D.K.

¹⁵ E. Ziya KARAL, age., sh. 62-63.

¹⁶ Rahmi TUNÇAĞIL, agm., sh. 358.

II. ATATÜRK'ÜN LAİKLİK ANLAYIŞI

Genel bir tanımla laiklik, dinin dünya-özellikle devlet işlerine (yasama, yargı ve yürütme işlemlerine) karıştırılmaması ve buna karşılık devletin de dine karşı lehde veya aleyhde bir tavır takınmaması ilkesidir.^{16a}

Bir başka tanıma göre; laiklik, "yalnızca dinin devlet, devletin din işlerine karışmaması, yansızlığı, dinsel yaşamı denetleme görevi değil, kişi olmaktan ulus olmaya dek duygu ve düşüncede yönetim ve yaşamda uygar tutum, bilimsel yöntem, ussal davranıştır."¹⁷

Bir başka kısa tanım ise şudur: Laiklik devletin din karşısında bağımsızlığıdır. Devlet dinin buyruğunda değildir. Yani din adamlarının fetvalarına göre hareket etmez. Laiklik sırf devlet hayatına ait bir hareket ve faaliyet prensibidir.¹⁸

Laik sıfatı; kişiler için değil, devletler için söz konusudur. Kişiler laik olamazlar, devletler laik olabilir. Nitekim hiç bir zaman laik Ahmet, Laik Mehmet gibi sözler söylenmez. Ama sürekli olarak, laik yönetim, laik hukuk, laik hükümet, laik devlet, laik cumhuriyet ifadeleri görüntülü medya ve yazılı basında yer alır.¹⁹ Nitekim Anayasamızın 2. maddesinde, Türkiye Cumhuriyeti devletinin, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olduğu, açıkça hükme bağlanmış ve böylece devletin nitelikleri sayılmıştır. Kişiler için söz konusu olan husus, din ve vicdan özgürlüğüdür. Bu özgürlük Anayasamızın 24. maddesinde düzenlenmiştir.

Laiklik, devletin varlığı ile ilgili bir ilke olan "egemenlik ve bağımsızlık" temeline dayanır. Egemenlik, içte en üstün güç, bağımsızlık ise devletin başka güçlere bağlı durumda olmaktan uzak bulunması demektir. Başka güçler içerde de, dışarda da olabilir. Dışardakiler yabancı devletlerdir. İçerdeki güç ise "din" olabilir. Laiklik, dinin siyasete ve devlet işlerine karıştırılmamasıdır.²⁰

Devlet hukuk kurallarına bağlıdır. Din ise, şeriat denilen Kuran'ı Kerimdeki ayetlerle, peygamberimizin hadislerine bağlıdır. Din kurallarına uygun davranıp davranmama tamamen kişilerin kendi özgür vicdanlarına bırakılmıştır. Hukuk kurallarına uygun davranmak, hukuki yaptırımlarla teminat altına alınmıştır.

Laiklik ile ilgili bu kısa açıklamalardan sonra Atatürk'ün laiklik anlayışının tesbitine geçebiliriz.

^{16a} 1982 Anayasasının Başlangıç kısmı, 5. paragrafındaki "... laiklik ilkesinin gereği olarak kutsal din duygularının Devlet işlerine ve politikaya kesinlikle karıştırılmayacağı" ibaresi 23.7.1995 tarih ve 4121 sayılı Kanunla değiştirilen metinde de aynen korunmuştur.

¹⁷ Yekta Güngör ÖZDEN, Laikliğin Türkiye için Ulusal ve Hukuksal Değeri, Atatürk ve Hukuk, Anayasa Mahkemesi Yayınları, No. 3, Ankara 1982, sh. 45.

¹⁸ Ali Rıza ÖNDER, Laikliğin Sınırları, Atatürk'ün Hukuk Devrimi (Mukayeseli Hukuk Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul 1983 MHAUM) Sempozyumu, sh. 103-104.

¹⁹ Ali Rıza ÖNDER, agm., sh. 102-103.

²⁰ Ali Rıza ÖNDER, agm., sh. 103.

Atatürk, devlet işleriyle dinin ayrılması gerektiğine içtenlikle inanırdı. O'na göre, Türk toplumunun varlığını devam ettirebilmesi için Batı uygarlığına yönelmesi gerekli idi. Bu bakımdan da, her çeşit yenilik ve ilerlemeyi din kisvesi altında engelleyenlerin artık devletle işbirliği yapmalarına, devletin onlardan akıl danışmasına imkan tanınmamalı, din ile devlet sınırları belirli iki kavram olarak kesinlikle biri birinden ayrılmalı, hukuk dinin baskısından kurtarılmalıydı. Atatürk, dinin devlet işlerine karıştırılmasına karşıydı ve hiç bir zaman da bu yola başvurmadı. Dinin devlet işlerine karıştırılmasının hem devletin ve hem de dinin zararına olduğunu geçirilen acı deneyler göstermişti. Geri kalmış olmamızın başlıca nedeni bu değil miydi? Yurdu felakete sürükleyen Osmanlı padişahlarının istibdatlarını sürdürebilmek için dini araç olarak kullandıkları inkâr olunabilir miydi? İşte kutsal din duygularının siyasete alet edilmesinin önüne geçmek, yalnız toplumun değil, fakat dinin de yararına olacağını ve bu suretle dinin gerçek yüceliğine ulaşacağına, Atatürk kalbten inanırdı.²¹

Atatürk, laikliği asla bazılarının ileri sürdüğü gibi dinsizlik felsefesi olarak anlamamıştı. "Gerçek İslama" karşı imanlı ve akılcı bir tutum içindeydi. Dinin devlet işlerine karıştırılarak amacından sapırılmasının, saflığının bozulmasının hem devlet esenliği ve hem de dinin yüceliği bakımlarından ne kadar zararlı olduğu ortadaydı. O'na göre, dünya işlerinde aklın hakimiyeti kabul edilmeli, din bir vicdan meselesi olarak kalmalıydı. Şu halde din, hakimiyetini yalnız vicdanlarda sürdürmekte ve var olmakta devam etmeliydi". Gerçekten, Atatürk, dini bir vicdan, bir inanç işi olarak görmüş, her insanı da kendi vicdanı ile başbaşa bırakmıştır.²²

Atatürk, kurduğu Türkiye Cumhuriyetinin -kuşkusuz- laik bir devlet olmasını istemekteydi. Meşrutiyetten önce Selanik'de "saltanat yıkılmalıdır. Din ve devlet biri birinden ayrılmalı, Şarkta benliğimiz sıyrılarak Batı Medeniyetine aktarılmalıyız. Kadın ve erkek üzerindeki farklar silinerek yeni bir toplum nizamı kurmalıyız. Emin olunuz ki, bunların hepsi bir gün olacaktır" diyordu.²³

Atatürk, milli irade ve milli hakimiyet esasına dayanan Türkiye Cumhuriyeti devletinin dini kurallara göre değil, kendi temsilcilerinin koyduğu modern hukuk kurallarına göre yönetilmesi ve Türk devletinin, dini devlet değil, laik milli devlet olması gerektiği görüşünü kurtuluş savaşı ve bunu takip eden yıllarda sırası geldikçe her zaman tekrarlamış ve bu ilkelerle ilgili yasal düzenlemeler de onun Başkanlığı altındaki TBMM tarafından çıkarılmış ve yürürlüğe konmuştur. Daha öncede açıkladığım üzere laiklik ilkesini temel alan bu yasaların belli başlıları şunlardır:

- 11 Kasım 1922 tarihli bir Kanunla Saltanat ayrıldı ve ortadan kaldırıldı ve Egemenlik halifelikten tamamen TBMM geçti.

- 3 Mart 1924 tarihli 431 sayılı kanunla hilâfet kaldırıldı ve Devlet, dini otoritelerin etkisinden kurtarıldı.

²¹ Aytekin ATAAY, "Atatürk'ün Laiklik Anlayışı ve Medeni Kanun" IHFD. 50. Yıl Armağanı, İstanbul 1973, sh. 192;

²² Aytekin ATAAY, agm., sh. 194.

²³ S. BORAK, Bilinmeyen Yönleriyle Atatürk, İstanbul 1966, sh. 22; ATAAY, agm., sh. 195.

– Yine 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen 430 sayılı Tevhidi Tedrisat (Öğretim Birliği) kanunu ile Osmanlı dönemindeki eğitimde ikilik kaldırıldı, Medrese anlayışı terkedildi. Bütün okullar Milli Eğitim Bakanlığına bağlandı.

– Yine 3 Mart 1924 tarihli 429 sayılı kanunla Şeriyeye ve Evkaf Bakanlıkları kaldırıldı.

– 17 Şubat 1926 tarihinde kabul edilen ve 3 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe giren Medeni Kanunla; resmi nikah; tek evlilik ve kanunda sayılan boşanma sebeplerinin varlığı halinde, hakim kararı ile boşanma esasları kabul edildi.

– 1 Ocak 1926 tarihli kanunla Hicri Takvimin yerini Milâdi Takvim esası getirildi.

– 30 Kasım 1925 tarihli kanunla Tekke ve Zaviyeler ile Türbeler kapatıldı.

– 1 Kasım 1928 tarihli bir kanunla Arap Alfabeti kaldırılarak yerine Türk Harfleri kabul edildi.

– 25 Kasım 1925 tarihli bir kanunla Fes, sarık ve benzeri giyimler kaldırıldı, bunların yerini şapka aldı.

– 1928 yılında 1924 Anayasasının 2, 16, 26 ve 38. maddeleri değiştirilerek, Devletin dinin İslam olduğu, Meclisin görevleri arasında sayılan "Ahkâmı Şeriyeye'nin Tenfizi" gibi hükümler kaldırıldı. Milletvekillerinin ve Cumhurbaşkanı'nın yemin etme biçimi laikleştirildi ve eski metindeki "Vallah" yerine "namusum üzerine söz veriyorum" ifadesine yer verildi.

– Nihayet 1924 Anayasasının 2. maddesinde, 5 Şubat 1937 tarihinde yapılan değişiklikle, devletin nitelikleri arasına "laiklik" de ilâve edildi.

Atatürk devrimlerini ihtiva eden yukarıda saydığım, inkılap Kanunlarının hepsi, bugün 1982 Anayasasının 174. maddesinin "Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkarma ve Türkiye Cumhuriyeti'nin lâiklik niteliğini korumak amacıyla, Anayasaya aykırı olduğu şeklinde anlaşılabilir ve yorumlanamaz" hükmü ile koruma altına alınmıştır.